

Ioana COSTA | **Ecouri ale Antichității**
(Universitatea din București)

Abstract: (Echoes of Antiquity) More than half a millennium ago, Erasmus of Rotterdam wrote a panegyric for Philip the Handsome, who was by that time (1504) in his prime, both as a person and king. Just like the *principis speculum* he composed twelve years later for Philip's elder son, the future Charles V, Holy Roman Emperor, Erasmus makes use of Greek and Roman Antiquity to eulogise and to teach. Ancient literature, historical and cultural background are to be explored in these texts as direct quotations or as echoes, whose significance is increased by the familiar universe they belong to.

Keywords: Erasmus of Rotterdam, Greek and Roman Antiquity, echoes, literature, history, culture

Rezumat: Cu mai bine de o jumătate de mileniu în urmă, Erasmus din Rotterdam a compus un panegiric dedicat lui Filip cel Frumos, aflat la vremea aceea (în 1504) în anii deplinei înfloriri, deopotrivă ca om și ca rege. Ca și în acel *principis speculum* compus doisprezece ani mai târziu pentru fiul cel mare al lui Filip, Carol (*Institutio Principis Christiani*), Erasmus se folosește de Antichitatea greco-romană pentru a elogia și, mai cu seamă, pentru a da învățături. Literatură antică, fundalul istoric și cultural pot fi cercetate în textele lui Erasmus ca trimiteri directe sau ca ecouri, cu atât mai relevante cu cât fac parte din universul cotidian al publicului.

Cuvinte-cheie: Erasmus, Antichitatea greco-latină, ecouri, literatură, istorie, cultură

Erasmus din Rotterdam i-a dedicat lui Filip cel Frumos un panegiric, datat *anno a Christo nato supra millesimum quingentesimo quarto in die epiphaniae*. Filip avea atunci aproape douăzeci și ase de ani (se născuse în 22 iulie 1478) și se afla în răstimpul, săvârșit curînd după aceea, de apogeu al vieții sale. Fiul lui Maximilian I, împăratul Sfîntului Imperiu Roman de Națiune Germană, era, după spusele unui cronicar al vremii, un principe desvîrșit, care își purta bine supranumele de „cel Frumos”. Căștoria diplomatică pe care și-a asumat-o la optsprezece ani cu Juana, fiica cea mică a Isabellei de Castilia și a lui Ferdinand de Aragon, avea să-l transforme în Filip I al Spaniei, cu o succesiune de cinci regi, dintre care cel dintîi, Carol Quintul sau Carol I al Spaniei, a fost cel mai strălucit. Din anul nașterii primului său fiu, Carol (1500), Filip s-a pregătit cu tenacitate pentru a intra în posesia drepturilor de succesiune la tronul Spaniei, pe care un șir de decese în sânul casei regale le concentrase în persoana fragilă a soției lui, Juana, cunoscută în istorie ca Juana cea Nebună (*Juana la Loca*). Agravat de Isabela și Ferdinand, Filip a pornit în 1501¹ într-o călătorie grandioasă prin fastul alaiului, prin opririle aureolate regal, prin ocoluri și prin durată. La sfîrșitul anului 1502, la puține zile după ce s-a încheiat suita ceremoniilor de consacrare ca succesor la tron, Filip a părăsit Spania, lăsîndu-i acolo soția. Juana a născut în primvara anului următor, treptat, a început să se lase în voia geloziei, a îngrijorărilor, a unei tot mai vădite pierderi a răsunetului. În mai 1504, Isabela se vede nevoită să o lase să plece; întoarcerea la Filip îi confirmă Juanei bucuriile și îi prilejuiește scene violente, încheiate cu retezarea pletelor blonde pe care le

¹ Vide par. 509: „Ziua aceea va rămîine, va rămîine fixată de-a pururi în sufletele noastre – aceea zi (fericit sau trist, cum sîi spun?) de 4 noiembrie <1501>”.

iubea infidelul ei so². Moartea Isabelei, în 26 noiembrie 1504, îl aza pe Filip pe tronul Spaniei; domnia i-a fost scurt : împ timit al jocului cu mingea, Filip r ce te violent i moare pe nea teptate, în 25 septembrie 1506.

Începutul anului 1504, cînd Erasmus compune *Panegiricul*, este aadar pentru Filip o perioad de *acme*, în care aspira iile îi sînt împlinite, este puternic omene te i regal, iar declinul rapid al vie ii lui mai are de a teptat cîteva luni. Cele mai bine de o sut de pagini (în dimensiuni moderne) de elogii î i g sesc justificarea în imaginea acestui principe des vîr it, care va domina i tratatul pe care Erasmus îl scrie doisprezece ani mai tîrziu, pentru fiul acestuia, Carol, aflat atunci la vîrsta adolescen ei i a înv turilor care modeleaz spiritul pentru tot restul vie ii: *Institutio Principis Christiani*. A a cum va face, în mare, i pentru Carol, Erasmus îi pune dinainte lui Filip cel Frumos oglinda Antichit ii greco-romane: privindu-se în ea, Filip î i vede splendoarea multiplicat cu fiecare al turare de personalit i ori personaje, cu fiecare trimitere la fapte ori situa ii, cu fiecare aluzie. Oglind pentru Filip, *Panegiricul* este un portret uria în care bucuria supu ilor de a avea un asemenea principe este dublat de pl cerea estetic i cultural a celor care recunosc literatura pe care au citit-o, istoria pe care au studiat-o ori, pur i simplu, fondul comun al mo tenirii antice. Ne vom limita în cele ce urmeaz la referirile literare din textul lui Erasmus; dintre acestea, unele sînt citate explicite, cu trimitere la autor, altele sînt suficient de familiare publicului încît s fie u or recognoscibile; acestora li se adaug aluzii la pasaje poten ial cunoscute, precum i parafrazele, imita iile i simplele aluzii. Nu am inclus aici reperatele mitologice, numeroase în chip firesc într-o lucrare de o asemenea factur .

Citatele apar în varianta obi nuit în epoc , *id est f r* trimiterile cu care este obi nuit cititorul modern: procedura este emblematic nu doar pentru statutul editorial al textelor antice în epoc , ci i – cu mult mai relevant – pentru capacitatea publicului cititor de a integra spontan citatul în opera respectiv , rod al unei consistente culturi literare. Majoritatea citatelor reprezint esen e care au circulat abundant cu valoare de senten e. Pentru a începe de la r d cinile literaturii greco-latine, amintim referirile la Homer, din paragraful 530 (sintagma „p stor de popoare”, recurent mai ales în *Iliada*), din 543 (referirea, din nou frecvent , în ambele epoei homerice, la întîmpl rile ce „stau în poala zeilor”), din 547 (Andromaca „rîzînd printre lacrimi”, *vide Iliada* 6.484); tot lui Homer i se datoreaz o formulare ceva mai extins , de un hexametru i jum tate, care descrie reac ia doicii Eurycleia în episodul *anagnorisis*, de emo ionant recunoa tere a lui Odiseu (*Odiseea* 471-472). Lui Homer îi sînt atribuite îns nota ii pe care literatura antic ni le-a conservat sub numele altor autori: paragraful 543 face explicit trimitere la Homer pentru formularea „destinului nici m car zeii nu i se pot opune”, pe care îns Platon în *Legile* 7.818b o citeaz sub numele lui Simonides. Pe Vergiliu îl citeaz în 510 (*Eneida*, 4.573), iar pe Hora iu, în 524, într-o formulare extins care selecteaz dintr-o succesiune de patru versuri (*Ode*, 4.4.29-32). Nu putea lipsi Teren iu (*Adelphi*, 30 sqq.).

A a cum sugereaz scurta list de mai sus, trimiterile la literatura antic apar în unui fond cultural aflat la îndemîna cititorilor lui Erasmus, ceea ce permite identificarea pasajelor chiar în absen a men ion rii autorului – eventual indicat ca „poet” (510, aici

² Episodul este descris de Petrus Martyrius (Peter Martyr Vermigli); scrisorile acestuia au fost publicate în 1670, într-un volum in-folio: *Petri Martyrii epistulae*.

Vergiliu), „cel mai elocvent dintre poezi” (537, o trimitere direct la Vergiliu), „poet comic” (511, aici Tereniu), „poet tragic” (545, aici Seneca) ori prin indicarea speciei literare („comedie”, par. 514, aici o referire la același Tereniu) sau, pur și simplu, ca plasare în epoca veche: „antichitatea” (523). Într-un asemenea succesiune a citatelor care nu puteau rămâne obscure lectorului menționat despre dragostea care le învinge pe toate, din paragraful 510 (Vergiliu, *Bucolice*, 10.69) sau, pe o temă similară, cea din paragraful 510, la teama îngrijorată care definește iubirea (Ovidiu, *Heroides*, 1.2). Horașiu este poetul citat implicit în paragraful 512 (*Epistole*, 1.1.21 *sq.*), iar Ovidiu, cel din paragraful 513 (*Ex Ponto*, 1.3.35 *sq.*).

De o factură ușor diferită sînt referirile la pasaje binecunoscute din literatura antică, inserate prin asociere cu o imagine generată de conținutul *Panegiricului*. Tabloul oferit de principe și de soția lui, aflați, amîndoi, într-o companie ilustră, plină de strălucire (par. 509), poate fi o trimitere la *Eneida* 1.498 *sqq.* (cu observația – înregistrată chiar de unele manuscrise ca notă marginală: *id Homericum imitatus est Maro* – că Vergiliu face el însuși o reverență către Homer, bine marcat de Erasmus prin sintagma „homerica Diana”). Vîrsta venerabilă a prințului (par. 509) implică o asociere homerică (*Iliada* 22.60 sau *Odiseea* 15.348).

Ademenitoare prin fluiditatea lor rămîn trimiterile dezvoltate, în care se îmbină imaginii din autori diferiți, ca în paragraful 523 („Homer avea dreptate cînd scria că Iupiter cel drept le dă daruri bune oamenilor buni³; destul de adesea sînt adevărate vorbele lui Plaut⁴, că cei care merit primesc pînă la urmă ce li se cuvine. Pe de altă parte, nu înțeleg doar de împlinire atunci cînd planurile bine puse la punct nu izbîndesc, de vreme ce, așa cum scrie Libanius⁵, evenimentele se desfășoară așa cum doresc oamenii numai dacă planurile sînt mîsurate cu unitățile datoriei și cinstei.”, [trad. n.]). Același paragraf înregistrează încă un amalgam de referiri: „Un asemenea chip, cred eu, avea omul despre care a scris Calpurnius un poem rustic, dar care nu era defel în vers rustic: un chip pe care se pot distinge îngemnată trăsăturile lui Marte și ale lui Apollo. Cînd întreaga tălăcuire este în mod limpede una de care se seamănă dușmanii în fața creierului și se dea îndrăgitei, dar una pe care oamenii cumsecade nu pot și nu o iubească. Un asemenea chip i-a dăruit Homer lui Ahile și Vergiliu, lui Enea, iar istoria l-a consemnat pentru generalul Africanus, descriindu-l maiestuos, dar în același timp cu totul încîntător, din nou, încîntător, dar fără a pierde nimic din maiestatea sa.” [trad. n.].

Încă și mai îndepărtate de ceea ce am putea recunoaște ca citat sînt pasajele care fac apel la fondul comun al cunoștințelor literare. Între acestea, ocupă un loc aparte parafrazele și imitațiile, ca în paragraful 535 („În vremuri de pace, artele frumoase, studiile onorabile înfloresc, respectul pentru lege este puternic, prestrarea religiei este nesmintită, bogăția crește, disciplina morală este dominantă. În vreme de război, toate acestea se prăbușesc și sînt aruncate într-o stare de confuzie, iar corupția morală aduce tot soiul de dezastră. Locurile sacre sînt vandalizate, cultul divin este uitat, justiția este înlocuită de violență; căci legile sînt mute atunci cînd se aud armele (după cum spune Cicero⁶) sau, dacă spun ceva benefic, nu se

³ Cf. *Odiseea* 1.32 *sqq.*

⁴ *Poenulus*, 1270.

⁵ Erasmus editase trei declamații ale acestui sofist grec.

⁶ *Pro Milone* 4.11.

aude (după cum spune cu eleganță Marius⁷) în zgomotul armelor. Unde i-ar putea găsi locul literatura și Muzele în tot zgomotul trupelor, în tot iuitul trompetelor și în tot ipitul cornului, în răpăitul surd și fără rost al tobelor, în zgomotul sâbiilor și în uierul înspăimântător al ghiulelelor, care coacează până într-atât animalele slabice și pe tii și pisările, încât își pierdesc lăcașurile naturale și se îndepărtează în exil? Homer vorbea cu totul potrivit, adesea, despre *pólemón dysechéa*, «războiul rău sunător»⁸ [trad. n.] sau 546 („Nici măcar o singură persoană⁹ nu a putut fi înut acasă – nici de infirmitatea vârstei, nici de grijile gospodăriei, de timiditate sau de starea sântii – căsănu fie privat de încântarea pe care o simțeau ochii la vederea principelui atât de prețioasă teptat.” [trad. n.]).

Simple aluzii literare se regăsesc pe tot parcursul *Panegiricului*; chiar dacă nu putem exclude cu totul ipoteza că prezența lor în această formă vagă se datorează unor considerente estetice, care l-ar fi oprit pe Erasmus să încarce textul cu trimiteri pedante, rămâne dominantă presupunerea că forța acestor asocieri stă tocmai în răsădăcinile clasice ale fondului literar comun. *Exempli gratia*: 511 („Pe Dumnezeu cel veșnic, ce scene noi născute a fost atunci când patria te-a însoțit la plecare, cu o înălțată fericire, cum spune poetul¹⁰.” [trad. n.]) sau 518 „... s-a putut desface deja, cu ochii și, de o bună parte de posteritate, în copiii copiilor și, după cum spune poetul¹¹ și poate că, de-ar fi voia Domnului, îi va vedea și pe cei născuți din această țară.” [trad. n.]).

Copiii și editorii vechi ai testului erasmic înserează arareori trimiteri, cum ar fi cea din paragraful 511, la un pasaj în notă homerică pe care edițiile din secolul al XVI-lea par să îl considere mai puțin transparent, de vreme ce glosează: *Ossa apud Homerum dea Fama* (textul erasmic este: „Orice ar fi aruncat acea Ossa¹² a poetului grec, cea mai flecărească dintre toate zeițele cîntate de poezie.” [trad. n.]).

Resorturile acestor trimiteri explicite și, mai cu seamă, ale celor implicite în cultura bine cunoscută a publicului căruia și se adresa Erasmus, de un fond comun de informații literare și istorice, dar și de *realia*. La acestea face apel în permanență autorul, cu siguranță că lectorul cunoaște detaliile sau măcar recunoaște subiectul. Sîntem în fața unui material provenit din esența culturii antice, material refolosit într-un scop bine definit și anunțat, de comparație și elogiere.

Bibliografie

Erasmus, *Opera omnia*, Otto Herding, ed., North Holland, Amsterdam, 1974, vol. IV, p. 132-219.

⁷ Marius Victorinus.

⁸ E.g. *Iliada* 2.698.

⁹ Pasajul este inspirat din *Panegiric* pe care Pliniu cel Tânăr i-l adresase împăratului Traian (cap. 22).

¹⁰ Citat din *Marțial* 10.78.8.

¹¹ Vergiliu, *Georgice* 1.434.

¹² Cf. Homer, *Odiseea* 1.282 *sqq.*, 2.216 *sqq.*